

Διεθνές Ιστορικό Συμπόσιο *Η Ευρώπη και η Μεσόγειος στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο*, Ρέθυμνο-Ηράκλειο, 7-9 Νοεμβρίου 1991. Βερβενιώτη, Τασούλα. 1993. «Η θεσμοθέτηση του δικαιώματος της ψήφου των γυναικών από το ελληνικό αντιστασιακό κίνημα 1941-1944», *Δίνη. Φεμινιστικό Περιοδικό*, Αφιέρωμα: Ιστορία, Γυναίκες, Φύλο, τχ. 6, σ. 180-195.

Η θεσμοθέτηση του δικαιώματος της ψήφου των γυναικών από το ελληνικό αντιστασιακό κίνημα 1941-44

Σαν εισαγωγή

Στην Ελλάδα, το εκλογικό δικαίωμα ήταν κατοχυρωμένο συνταγματικά από την επανάσταση του 1821, παράλληλα με την αρχή ότι «οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον των νόμων». Θεωρητικά στους «Έλληνες» συμπεριλαμβάνονται και οι Ελληνίδες -επειδή στη γραμματική το αρσενικό γένος είναι ισχυρότερο- όχι όμως και στην πράξη.

Το αίτημα της ψήφου των γυναικών διεκδικήθηκε από τις γυναικείες οργανώσεις στη δεκαετία του 1920. Η νεαρή ελληνική δημοκρατία μετά από αθετήσεις υποσχέσεων, παλινδρομήσεις και αργοπορίες, το 1930 έδωσε στις γυναίκες, που ήταν πάνω από 30 χρονών και γνώριζαν «ανάγνωσιν και γραφή», τη δυνατότητα να ψηφίζουν στις δημοτικές εκλογές. Τέθηκαν όμως πολλά προσκόμματα για την εγγραφή τους στους εκλογικούς καταλόγους και συγχρόνως τους αμφισβητήθηκε η δυνατότητα να θέτουν υποψηφιότητα.¹ Υπολογίζεται ότι το ποσοστό των γυναικών που ψήφισε στις δημοτικές εκλογές του 1934 δεν πρέπει να ξεπερνά το 10-15% όσων ήταν πάνω από 30 χρονών.² Οι ίδιες οι φεμινίστριες με απογοήτευση διαπίστωσαν ότι «η μεγάλη πλειονότητα των Ελληνίδων αδιαφορεί για την ώρα για τα πολιτικά δικαιώματα».³

Η ψήφος δεν αποτέλεσε καθολικό αίτημα των γυναικών, γιατί η διεκδίκηση της δε συνιστά μόνο μια πρακτική πολιτική αντίληψη. Προϋποθέτει συγκεκριμένες κοινωνικές δομές που αντανακλώνται στις νοοτροπίες και τον τρόπο σκέψης των ανθρώπων. Προϋποθέτει την πίστη στον άνθρωπο-άτομο, τον ορθό λόγο, τη συνεχή πρόοδο και βελτίωση της κοινωνίας μέσω της επιστήμης και της τεχνικής, τις ιδέες δηλ. των διαφωτιστών του 18ου αιώνα, την ιδεολογία της ανερχόμενης αστικής τάξης.⁴ Στην Ελλάδα όμως η ανάπτυξη της αστικής τάξης δεν παρουσίασε τις ίδιες αναλογίες με τη Δ. Ευρώπη. Στην ύπαιθρο οι άνθρωποι αυτοπροσδιορίζονταν με όρους

---

¹ Για τις γυναικείες οργανώσεις της περιόδου και ειδικότερα για το θέμα της ψήφου βλ. Αβδελά Έφη, Ψαρρά Αγγέλικα *Ο Φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*, Εκδόσεις Γνώση, 1985. *Αγώνας της Γυναίκας, Μηνιαίον Δελτίον του Συνδέσμου Ελληνίδων υπέρ των δικαιωμάτων της γυναίκας*, τχ. 1-2, 1923, σ. 2, τχ. 9-10, 1924, σ. 5, τχ. 12, 1924, σ. 11, τχ. 13, 1924, σ. 9, τχ. 109-110, 1930, τχ. 119, 1930, σ. 5, τχ. 122-123, 1930, σ. 6, τχ. 132, 1931, σ. 6. κ.ά. Ξηραδάκη Κούλα *Το Φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα: Πρωτοπόρες Ελληνίδες 1830-1936*, Εκδόσεις Γλάρου, 1988. Δόβα Π. *Ελευθερία στο Σύγχρονο Προβληματισμοί του Γυναικείου Κινήματος*, Έκδοση της Κίνησης Δημοκρατικών Γυναικών, 1979, σ. 39-46. Αγνή Ρουσοπούλου. *Εισήγηση για το Δημόσιο Δίκαιο στο Α' Πανελλαδικό Συνέδριο Γυναικών*, Έκδοση Ομοσπονδία Γυναικών Ελλάδας, Αθήνα 1985, σ. 116.

² Παπαδοπούλου Κούλα, *Αγώνες και Νίκες της Ελληνίδας*, 5η έκδοση, Πύλη 1981, σ. 14, 16.

³ «Η Ευθύνη μας», *Αγώνας της Γυναίκας*, τχ. 162, Δεκ. 1932.

⁴ Ροουμπόθαμ Σίλα, *Στο περιθώριο της Ιστορίας*, Εκδοτική Ομάδα Γυναικών, 1980, σ. 31.

που αναφέρονταν περισσότερο στην ομάδα (οικογένεια, χωριό) που ανήκαν παρά στην ατομική τους υπόσταση.⁵

Στη δεκαετία του 30, η οικονομική κρίση, η άνοδος του φασισμού, η απειλή του πολέμου, αλλά και το όραμα της Οκτωβριανής Επανάστασης και μιας κοινωνίας «χωρίς εκμεταλλευτές και εκμεταλλεζόμενους» θα κάνει τις γυναίκες που ριζοσπαστικοποιούνται να προτιμήσουν να δράσουν στα πλαίσια του Αντιφασιστικού Μετώπου ή να οργανωθούν στο ΚΚΕ.⁶ Το ΚΚΕ δεν ήταν αντίθετο με την ισότητα των γυναικών, ούτε με το αίτημα της ψήφου.⁷ Θεωρούσε όμως ότι «δια την εργαζόμενη γυναίκα, η ψήφος δεν αποτελεί αυτό τούτο το ιδεώδες. Δεν συμβολίζει την απελευθέρωσή της. Διότι δι' αυτήν το κατ' εξοχήν ζήτημα, το οποίον την ενδιαφέρει προ παντός άλλου, είναι ολόκληρον το κοινωνικόν πρόβλημα».⁸ Γι' αυτό όχι μόνο δεν υποστήριξε τους αγώνες των γυναικείων σωματείων αλλά θεωρούσε τις φεμινίστριες «αντιδραστικές».⁹ Μετά την απόφαση όμως για τη δημιουργία ενιαιομετωπικών οργανώσεων οι κομμουνίστριες θα συνεργαστούν με τις φεμινίστριες και θα ιδρύσουν από κοινού συλλόγους. Στο Παγκόσμιο Γυναικείο Αντιφασιστικό Συνέδριο στο Παρίσι, τον Αύγουστο του 1934, θα εκπροσωπήσουν τις γυναικείες οργανώσεις της Ελλάδας η Ηλέκτρα Αποστόλου και η Διδώ Σωτηρίου, στρατευμένες στο ΚΚΕ.¹⁰

Η δικτατορία, ο πόλεμος και η κατοχή θα εδραιώσουν την πεποίθηση ότι «κάτι» έπρεπε να αλλάξει και την προσδοκία ότι μετά τον πόλεμο έπρεπε να μπου οι βάσεις για μια σωστότερη και δικαιότερη κοινωνία. Ειδικότερα για τις γυναίκες αυτή η επιδίωξη συνοδευόταν με την αλλαγή της κοινωνικής τους θέσης. Το ΕΑΜ/ΚΚΕ δεν είναι το μόνο που ευαγγελίζεται την κοινωνική αλλαγή. Οι έννοιες λαϊκή κυριαρχία, κοινωνική δικαιοσύνη, λαοκρατία, σοσιαλισμός, καθώς και η ιστιμία της γυναίκας βρίσκονται στα προγράμματα όλων των αντιστασιακών οργανώσεων.¹¹

---

⁵ Pollis Adamantia «Political implications of the Modern Greek concept of self» *British Journal of Sociology* v. XVI, Μάρτιος 1965, σ. 32.

⁶ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Μαρίας Δεσύπρη -Σβώλου που το 1932 παραιτήθηκε από Γενική Γραμματέας του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, θέση που κατείχε δέκα χρόνια, δηλώνοντας ότι «οι διεκδικήσεις του φεμινισμού δεν είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν χωρίς μια ριζικότερη και γενικότερη κοινωνική μεταβολή». *Αγώνας της Γυναίκας* ό.π., τχ. 157, Απρίλ. 1932. Λίγα χρόνια πριν, το 1927, έγινε η διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου για τους ίδιους περίπου λόγους. Βλ. «Γληνός, Δημήτρης. Η Διακήρυξη της Διοικητικής Επιτροπής του Εκπαιδευτικού Ομίλου» στο *Εκλεκτές Σελίδες*, τομ. 3^{ος}, σ. 34.

⁷ Βλ. τα εκλογικά προγράμματα του ΚΚΕ. *ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα 1918-1924*, σ. 356, 543. Την εποχή που οι φεμινίστριες κλιμακώνουν τους αγώνες τους, το ΚΚΕ ζητά το εκλογικό δικαίωμα μόνο για τις εργάτριες και τις αγρότισσες. *ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα 1929-1933*, σ. 18-23. Από το 1930 και μετά που έχει δοθεί το δικαίωμα της δημοτικής ψήφου με περιορισμούς, στα εκλογικά προγράμματα του ΚΚΕ δεν υπάρχει καμιά αναφορά στους περιορισμούς που απασχολούν τις προοδευτικές γυναικείες οργανώσεις. Βλ. στο ίδιο, σ. 205, 534 και *ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα 1934-1940*, σ. 183, 396 κ.α.

⁸ Άρθρο της Ράικα το 1925 στο Ριζοσπάστη. Βλ. Χατζηβασιλείου, Χρύσα *Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας και το γυναικείο ζήτημα*, Εκδ. ΚΕ του ΚΚΕ, Αθήνα 1946, Αν, σ. 21-22.

⁹ Παρτσαλίδου, Αύρα, *Αναμνήσεις από τη ζωή της ΟΚΝΕ*, 4η έκδοση, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1983, σ. 54. Αβδελά, Ψαρρά, ό.π., σ. 67-68.

¹⁰ *ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα 1934-1940*, σ. 53, 238, 251. Αβδελά, Ψαρρά, ό.π., σ. 54, 72-73, 91. *Αγώνας της Γυναίκας*, ό.π., τχ. 192, Ιουν. 1935, σ. 2-4, 6, τχ. 193-194, Ιουλ.-Αυγ. 1935, σ. 2.

¹¹ Βλ. *Εθνικός Αγών*, ΑΑΑ [= Αγών, Απελευθερώσεως, Αναγεννήσεως] φ. 12, 25-4-43. *Απελευθέρωση*, ΕΚΚΑ [= Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση] φ. 1, 17-4-43, φ. 6, Δεκ. 1943. *ΕΔΕΣ. Το πρόγραμμα του Εθνικού Δημοκρατικού [Ελληνικού] Συνδέσμου*, Αθήνα 1943. *Ελεύθερη Ζωή*, Κόμμα Εργασίας, φ. 2, Μάιος 1943. *Αγροτική Φωνή*, ΚΕ Αγροτικού Σοσιαλδημοκρατικού Κομ. Ελλάδας, φ. 6, 5-6-43. *Μάχη*, ΚΕ ΕΛΔ [= Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας] φ. 1, 25-10-41, φ. 2, 10-11-41. Στην εφημερίδα *Ανόρθωσις* 23-9-44, που πρόκειται στον Ζέρβα ανάμεσα στις μεταβολές που πρόκειται να επιδιώξουν είναι «12) Την συμμετοχήν των Ελληνίδων στην πολιτική και κοινωνική ζωή για ίσα δικαιώματα» Αναγνωστόπουλος Ν.Α. *Παράνομος Τύπος Κατοχής*. Η λαϊκή κυριαρχία, η ελευθερία, η αυτοδιοίκηση και η κοινωνική

Το πρώτο βήμα

Στη διάρκεια της κατοχής, το θέμα της ψήφου των γυναικών τέθηκε ως ζήτημα που αφορούσε το θεσμό της τοπικής αυτοδιοίκησης, όπου έστω και με περιορισμούς ήταν ήδη κατοχυρωμένο. Σύμφωνα με τα στοιχεία που διαθέτουμε η πρώτη προσπάθεια αυτοοργάνωσης ξεκίνησε τον Αύγουστο του 1941. Στην Κορίτσα της Ευρυτανίας, ο Γεωργούλας Μπέικος, νεαρός κομμουνιστής, πρότεινε στους συγχωριανούς του να εκλέξουν μια επταμελή επιτροπή που να κυβερνά το χωριό και να αντιμετωπίζει τα προβλήματα που παρουσιάζονταν ανάμεσα στους χωριανούς, παρακάμπτοντας την κρατική εξουσία.¹²

Στη συνέλευση των κατοίκων δε συμμετείχαν γυναίκες. Ο εισηγητής, όπως σημειώνει ο ίδιος, προβληματίστηκε ως προς τη θέση των γυναικών αλλά και των νέων ανδρών στην «Επιτροπή Επίλυσης των προβλημάτων του χωριού Κορίτσα-Κτημενίων» και αποφάσισε να σεβαστεί την παράδοση «να φέρουν τα πρώτα οι γέροντες». Πρότεινε όμως δύο καινοτομίες. Η πρώτη ήταν να υπογραφεί το Συμφωνητικό από όλους τους άντρες πάνω από 18 χρονών.

Η πρόταση έγινε αποδεκτή.¹³ Η αναγνώριση της ξεχωριστής υπόστασης των νέων αντρών αποτελούσε μεν ένα ρήγμα στην πατριαρχική οικογένεια, την οποία προς τα έξω πάντοτε αντιπροσώπευε ο πατέρας αλλά ήταν σύμφωνη με την κοινωνική πραγματικότητα.¹⁴ Η εκβιομηχάνιση και η υποχρεωτική εκπαίδευση ήδη είχαν δώσει στην πράξη ένα προβάδισμα στους νέους απέναντι στους γονείς τους. Γι αυτό η τελική σύνθεση της επιτροπής ήταν «τρεις γέροντοι για την ορμήνεια και τέσσερες νέοι».¹⁵

Η δεύτερη καινοτομία αφορούσε την υπογραφή του Συμφωνητικού από τις γυναίκες που ήταν αρχηγοί οικογενειών δηλ. τις χήρες και τα ορφανά κορίτσια. Ο ίδιος διευκρινίζει ότι αν και κομμουνιστής, δεν αποπειράθηκε καν να προτείνει να υπογράψουν όλες οι γυναίκες γιατί «κιντύνευες για το καρφί να χάσεις το πέταλο». Αντίρρηση έφερε μόνο ένας γέροντας, αλλά οι υπόλοιποι συμφώνησαν, με το σκεπτικό ότι ήταν δίκαιο να υπογράψουν αφού συμμετέχουν στους φόρους και τα έξοδα του αγροφύλακα, του παπά κλπ. Η Επιτροπή Επίλυσης λειτούργησε μερικούς μήνες και μετά διαλύθηκε.¹⁶

Η Ελεύθερη Ελλάδα δημιουργείται

Ένα χρόνο αργότερα, το Φθινόπωρο του 1942, στην ίδια περιοχή το πρόβλημα θα τεθεί εκ νέου σε ευρύτερη βάση. Ο Άρης με 30 περίπου αντάρτες καταλαμβάνουν τη Φουρνά. Οι υπάρχουσες αρχές (Σταθμός Χωροφυλακής, Ειρηνοδικείο και Αγρονομείο) καταλύονται χωρίς να αντικατασταθούν. Τις επόμενες μέρες στα κοντινά χωριά Βράχα και Κλειτσό, καταργούν τα κοινοτικά συμβούλια που ήταν διορισμένα από το Νομάρχη και στη θέση τους εκλέγουν Κοινοτική Επιτροπή και υποεπιτροπές για θέματα επισιτισμού, ασφαλείας, εκκλησιαστικά και

δικαιοσύνη ήταν γραμμένα και στον Χάρτη του Ατλαντικού: όρος 3 και 9. Ζέπος, Δημήτριος, *Λαϊκή Δικαιοσύνη εις τας ελευθέρας περιοχάς της υπό κατοχήν Ελλάδος*, Αθήνα 1945, σ. 102.

¹² Μπέικος, Γεωργούλας, *Λαϊκή εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, Εκδόσεις Θεμέλιο 1979, τ. Ι, σ. 173 κ.ε. Καστρινός, Α. «Η λαϊκή δικαιοσύνη και αυτοδιοίκησης εις την Ελεύθερη Ελλάδα 1941-1945» *Ιστορική Επιθεώρησης*, τχ. 1, σ. 138. Ζέπος, ό.π., σ. 1.

¹³ Μπέικος, ό.π., τόμ. Ι, σ. 178

¹⁴ Η επίδειξη του ανδρισμού (πιετό, τσιγάρο, πολιτική συζήτηση) των νεότερων ανδρών της οικογένειας δε γίνεται ποτέ μπροστά του. Campbell, J. K. *Honour, Family and Patronage: A studie of instructions and moral values in a Greek mountain community*, Oxford, Clarendon Pres, 1944, σ. 160-162, 170. Campbell J. K and Sherrard Philip, *Modern Greece*, London 1968, σ. 340.

¹⁵ Μπέικος, ό.π., τ. Ι, σ. 173.

¹⁶ Στο ίδιο, τ. Ι, σ. 178-179, 185-187.

σχολικά. Οι κάτοικοι του χωριού παρουσία των ανταρτών, βαλμένοι στη σειρά σε τριάδες, ψηφίζουν με ανάταση του χεριού εκφράζοντας τη γνώμη τους ελεύθερα για τους υποψήφιους. Πουθενά δεν αναφέρεται η παρουσία γυναικών.¹⁷

Στη μακραίωνη παράδοση των ελληνικών κοινοτήτων η αυτοδιοίκηση είναι άμεσα συνδεδεμένη με την απονομή της δικαιοσύνης και η παράδοση συνεχίζεται. Η πηγή της εξουσίας των νέων αρχών είναι οι αντάρτες. Εν μέρει και το πρότυπο, μια και προϋπήρχε η συνέλευση των ανταρτών η οποία δίκαιε τις μεταξύ τους διαφορές ή τα παραπτώματα. Η αντάρτικη ομάδα εξασκεί ένα είδος «προστασίας» στο χωριό. Αναλαμβάνει την τήρηση της τάξης ή την τιμωρία των ζωκλοπεπτών και των ληστών.¹⁸ Ο καπετάνιος καλείται να αποδώσει δικαιοσύνη ακόμα και σε θέματα «τιμής».¹⁹ Από την άλλη μεριά όμως η επιβίωση των ανταρτών εξαρτάται από την κοινότητα, το μισό πληθυσμό της οποίας αποτελούν οι γυναίκες.

Στα ελεύθερα χωριά οι κάτοικοι αισθάνονται -για πρώτη φορά- ότι μπορούν ν' αποφασίζουν για τις τύχες τους. Η κατοχή κατέστρεψε τους ποικίλους μηχανισμούς ελέγχου -πελατειακές σχέσεις, κρατικό πιστωτικό σύστημα κλπ- με τους οποίους οι αγρότες συμμετείχαν με «ασφαλή» και εξαρτημένο τρόπο στην πολιτική.²⁰ Η εξουσία του βουλευτή, του κομματάρχη, του αγροφύλακα, του χωροφύλακα περνάει στα χέρια των λαϊκών επιτροπών. Οι αποφάσεις που πριν παίρνονταν σε κάποια μυστηριώδη και απόμακρα κέντρα, τώρα γίνονται αντικείμενο ζωηρών συζητήσεων. Για πρώτη φορά οι άνθρωποι επεμβαίνουν άμεσα στον πολιτικό και κοινωνικό τομέα και αναμειγνύονται ενεργά στην οικοδόμηση των θεσμών. Για κάθε θέμα που προκύπτει χτυπούν την καμπάνα και καλούν συγκέντρωση.

Σε αυτή τη φάση οι γυναίκες δε φαίνεται να μετέχουν στις συνελεύσεις και ούτε υπάρχει κάποια ένδειξη ότι διεκδικούν κάτι τέτοιο. Σ' ένα στενό χώρο όμως τα νέα κυκλοφορούν αστραπιαία και έστω και «από δεύτερο χέρι» μαθαίνουν τις αποφάσεις. Πολλές τις ενδιαφέρουν άμεσα, επειδή αφορούν τη σφαίρα των δικών τους ευθυνών στην παραγωγική διαδικασία.²¹ Αν νομίσουν πως αδικήθηκαν σπεύδουν στην Επιτροπή για να διεκδικήσουν ή να παραπονεθούν. Η μάνα του Μπέικου, όταν ο ίδιος για λόγους ευθυξίας παραιτήθηκε από ένα χωράφι που δικαιούτο, αφού «τάψαλε» πρώτα στο γιό της «Τόσο κόσμο ταΐζω, που κουβαλάς εδώ, αυτό δεν πιάνεται στον αγώνα να μ' βγάνατ', μια κουτσουλιά τόπο;» στη συνέχεια πήγε στην Επιτροπή και «με την κοφτερή και πιπεράτη γλώσσα της» διεκδίκησε και απόκτησε το χωράφι.²²

¹⁷ Στο ίδιο, τ. Ι, σ. 291-292, 359-360, 388. Ζέπος, ό.π., σ. 3. Καστρινός, ό.π., τχ. 1, σ. 139. Η είδηση καταγράφεται και στον αντιστασιακό τύπο. Βλ. *Γυναικεία Δράση*, ΕΑΜ Αθήνας, φ. 16,25-3-43. Ακόμα και στη μη εαμική ΛΑΕ φ. 2,30-3-43.

¹⁸ Καστρινός, ό.π., τχ. 1, σ. 138. Για τη σύνδεση των νέων θεσμών με τους αντάρτες βλ. άρθρο του Β. Γεωργίου *ΚΟΜΕΠ*, τχ. 29, Αυγ. 1944, σ. 687, τχ. 18, Οκτ. 1943, σ. 400-401. Αρσενίου Λάζαρος, *Η Θεσσαλία στην Αντίσταση*, 1966, σ. 137-138. Βλ. και το τραγούδι «Βγήκαν αντάρτες» ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, *Τραγούδια της Αντίστασης και του Εμφυλίου*, Ελληνικά Θέματα 15.

¹⁹ Ζέπος, ό.π., σ. 2. Μπέικος, ό.π., τόμ. Ι, σ. 341, 343-346, τόμ. ΙΙ, σ. 38. Καστρινός, ό.π., τχ. 1, σ. 138.

²⁰ Legg Keith «The Nature of the Modern Greek State» στο *Greece in Transition*, London 1977, σ. 285, 289, 291, 295. Mouzelis Nicos, *Modern Greece: Facets of Underdevelopment*, Macmillan Press, London 1979, σ. 26, 138-139, 144. Βραχνιάρης Χρήστος, *Τα χρόνια της λαϊκής εποποιίας*, Εκδόσεις Πανόραμα, Αθήνα 1983, σ. 176. Καραγιώργη Μαρία, *Μέχρι την απόδραση*, Φυτράκης/Ο Τύπος ΕΑ, Αθήνα 1989, σ. 11-14.

²¹ Οι γυναίκες εκτός από τις δουλειές του σπιτιού -από το ζύμωμα μέχρι τον αργαλειό- και τη δουλειά στο χωράφι, που γίνεται από κοινού με τον άντρα, είναι υπεύθυνες για το οικόσιτα ζώα (κότες, γουρούνια, κατσίκες κλπ) με εξαίρεση τα καματερά, καθώς επίσης και για την καλλιέργεια του «κήπου» από όπου το νοικοκυριό εφοδιάζεται με όσπρια και λαχανικά. Για την εργασία της Αγρότισσας βλ. «Η Αγρότισσα. Προσυνεδριακή Δουλειά» στο *Αρχείο της Ρόζας Ιμβριώτη*, ΟΓΕ. Ευελπίδης, Χρ., *Η Γεωργία της Ελλάδος*, Εκδόσεις «Ο Λόγος» Αθήνα 1944, σ. 26, 30.

²² Μπέικος, ό.π., τόμ. Ι, σ. 419-433.

Οι πρώτες προσπάθειες θεσμοθέτησης

Οι λειτουργίες αυτές έθεταν άμεσα την ανάγκη θεσμοθέτησής τους. Η πρώτη απόπειρα έγινε το Δεκέμβριο του 1942, πάλι στην Ευρυτανία με πρωτεργάτη το Γεωργούλα Μπέικο. Όταν η κομματική οργάνωση συγκεντρώθηκε για να επεξεργαστεί ένα σχέδιο διατάξεων, στο πρώτο σημείο που «κόλλησαν» ήταν η ψήφος των γυναικών. Σκέφτηκαν ότι ως κομμουνιστές είχαν καθήκον να «παλέψουν» για την ισοτιμία της γυναίκας ή τουλάχιστον να τη «σπρώξουμε στη ζύμωση». Φοβήθηκαν όμως «μήπως πάνε για μαλλί και βγούνε κουρεμένοι», μήπως οι κάτοικοι δε δεχτούν να εφαρμόσουν τις διατάξεις, εξαιτίας αυτού του θέματος. Ο αποκλεισμός των γυναικών από το δημόσιο χώρο, το μειντάνι, αποτελούσε ένα ισχυρότατο ταμπού. Τελικά συμφώνησαν στη διατύπωση «Εκλέγονται υφ' όλων των ενηλίκων κατοίκων». Μ' αυτόν τον τρόπο δεν απέκλειαν φανερά τις γυναίκες, αλλά και δεν προωθούσαν τη συμμετοχή τους. Συνέταξαν τον κώδικα στην καθαρεύουσα και τον ονόμασαν «Κώδικα Ποσειδώνα». Διαδόθηκε γρήγορα στα χωριά του τότε δήμου Κτημενίων και Δολόπων - εκτός από το Καρόπλεσι- και στη Δ. Θεσσαλία. Περιοχή που περιλάμβανε περίπου 9.000 κατοίκους.²³

Το Μάρτιο του 1943, σε μια σύσκεψη στελεχών στα Μάρμαρα Φθιώτιδος ανακοινώθηκε η ύπαρξη του «Κώδικα Ποσειδώνα». Ο γραμματέας της Περιφερειακής Επιτροπής Φθιωτιδο-Φωκίδας Ευρυτανίας (ΠΕΦΦΕ) του ΚΚΕ μετά ένα μήνα περίπου εξέδωσε μια Εγκύκλιο προς τις κομματικές οργανώσεις όπου συνιστούσε την εφαρμογή των θεσμών και περιείχε κάποιες οδηγίες για τον τρόπο λειτουργίας τους. Η Εγκύκλιος ίσχυσε στη Φθιώτιδα, Φωκίδα, Ευρυτανία, ορεινή Αιτωλοακαρνανία, Ναυπακτία και Τριχωνίδα.²⁴ Το κείμενο δε έχει σωθεί²⁵ και δεν γνωρίζουμε εάν προωθούσε με μεγαλύτερη σαφήνεια το θέμα της ψήφου των γυναικών. Μια είδηση όμως στη *Νέα Γενιά* μας πληροφορεί ότι «Από τον Απρίλη [1943] που άρχισαν οι εκλογές για τα όργανα της αυτοδιοίκησης ψηφίζουν και οι νέοι και οι νέες από 17 χρονών. Στο Δημοτικό Συμβούλιο Καρπενησίου βγήκε ένας Επονίτης».²⁶

Η Άνοιξη του 1943 αποτελεί σταθμό για την ελληνική αντίσταση και ειδικότερα για τη συμμετοχή των γυναικών σε αυτήν. Στην Αθήνα θα γίνουν οι μαζικότερες διαδηλώσεις όλης της Κατοχής, όπου οι γυναίκες θα δώσουν μαχητικά το παρόν τους. Στο Βουνό ο λαϊκός στρατός είχε απόλυτη ανάγκη από τις «γυναικείες» δουλειές. Το μήνυμα «ν' ανοίξουν οι πόρτες» και να στρατολογηθούν γυναίκες στο Κόμμα και στις Εαμικές οργανώσεις μεταφέρεται μέσω του μηχανισμού σε όλη την Ελλάδα. Κυρίως όμως η απελευθέρωση πόλεων (Γρεβενά, Καρδίτσα) και η ύπαρξη περιοχών ελεγχόμενων από τους αντάρτες κατέστησαν επιτακτική την ανάγκη της δημιουργίας γραπτών ομοιόμορφων κανόνων με βάση τους οποίους θα λειτουργεί η Αυτοδιοίκηση και θα απονέμεται το δίκαιο.

Το ζήτημα απασχόλησε κεντρικά και το ΕΑΜ. Το «Σχέδιον διατάξεων συνταχθέν υπό ΕΑΜικών Νομικών Αθηνών» το μεταφέρει ο Ξ. Παπαδάμ στην Ελεύθερη Ελλάδα. Οι νομικοί της Αθήνας φαίνεται ότι αγνοούν την κατάσταση στο Βουνό. Ασχολούνται μόνο με την απονομή της

²³ Εφαρμόστηκε ως τον Απρίλιο του 1943. Μπέικος, ό.π., τόμ. Ι, σ. 216, τ. ΙΙ, σ. 23-24, 73, 133, 160, 166. Ζέπος, ό.π., σ. 3.

²⁴ Ίσχυσε ως τον Αύγουστο του 1943. Μπέικος, ό.π., τόμ. ΙΙ, σ. 88, 141, 151, 316, 341, 351-353. Ζέπος, ό.π., σ. 4. Καστρινός, ό.π., τχ. 1, 143-144.

²⁵ Ούτε ο «Κώδικας Ποσειδώνα» έχει σωθεί, όμως ο Μπέικος προσπάθησε με τη βοήθεια της μνήμης του και μαρτυριών να τον «αναστηλώσει» το 1959, δηλ. μετά από 17 χρόνια. Μπέικος, ό.π., τόμ. Ι, σ. 152, 160.

²⁶ *Νέα Γενιά*, Όργανο του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΠΟΝ, φ. 13, 18-10-43.

δικαιοσύνης χωρίς να την αντιμετωπίζουν ως τμήμα της Αυτοδιοίκησης. Στο θέμα της ψήφου έχουν επιλέξει τη διατύπωση «οι ενήλικοι πολίτες».²⁷

Οι κώδικες που δίνουν το εκλογικό δικαίωμα

Στο Βουνό οι εξελίξεις στην πρακτική εφαρμογή των μέτρων αλλά και οι αλλαγές στις συνειδήσεις των ανθρώπων συντελούνται με ταχύτετους ρυθμούς. Ο χρόνος δε μετριέται με το συνηθή τρόπο, αλλά ζυγιάζεται με τις εμπειρίες που συσσωρεύονται με εκπληκτική ταχύτητα καθώς αναπτύσσεται το αντιστασιακό κίνημα. Τον Αύγουστο του 1943 δύο κείμενα από εντελώς διαφορετικές κατευθύνσεις θα θεσμοθετήσουν την ψήφο των γυναικών.

Το πρώτο είναι ο «Κώδικας Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης για τη Στερεά Ελλάδα» ή «Κώδικας Στερεάς». Εγκρίνεται στις 8-8-43 από την Α' Συνδιάσκεψη αντιπροσώπων Αυτοδιοίκησης Φθιωτιδοφωκίδας Ευρυτανίας που είχε συγκαλέσει η ΠΕΦΦΕ. Την Απόφαση της Συνδιάσκεψης υπογράφουν 42 αντιπρόσωποι, οι οποίοι μετά τον «εγκάρδιο» χαιρετισμό προς το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ, το Στρατηγείο ΕΛΑΣ Στερεάς και όλους τους αντάρτες «που τους έδοκαν τη δυνατότητα να αυτοδιοικηθούνε» ορίζουν ως ημερομηνία έναρξης λειτουργίας του Κώδικα τις 15-8-43.²⁸ Σύμφωνα με το άρθρο 8 «Δικαίωμα να εκλέγουν και να εκλέγονται, έχουν όλοι οι κάτοικοι, άντρες και γυναίκες, εφόσον έχουν κλείσει τα 17 τους χρόνια.»²⁹

Το δεύτερο είναι η «Απόφαση 6» του Κοινού Γενικού Στρατηγείου (Κ.Γ.Σ) Εθνικών Ομάδων Ανταρτών, γραμμένη στην καθαρεύουσα. Συντάκτης της είναι ο Αντισυνταγματάρχης Κ. Γκικόπουλος, μόνιμος αξιωματικός του στρατού, ο οποίος εκείνη την εποχή ανήκε στον ΕΔΕΣ.³⁰ Το «Δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι έχουν πάντες οι κάτοικοι αμφοτέρων των φύλων οι γεννηθέντες το 1924 και παλαιότερον», έχουν κλείσει δηλ. τα 18 χρόνια.³¹ Προβλεπόταν να ισχύσει στις περιοχές που ελέγχονταν από τον ΕΔΕΣ, την ΕΚΚΑ και τον ΕΛΑΣ. Οι απόψεις όμως για το κατά πόσον εφαρμόστηκε και σε ποιες περιοχές δίστανται.³² Το βέβαιο είναι ότι έζησε λίγο, όσο και το Κ.Γ.Σ. (Ιούλιος - Οκτώβριος 1943).

²⁷ Κεφ. Α' αρθ. 2. Το Σχέδιο αυτό φτιάχτηκε τον Ιούνιο του 1943. Είναι γραμμένο στην καθαρεύουσα. Δεν προέβλεπε επιτροπές και δεν είχε πρακτική εφαρμογή. Κασρινός, ό.π., τχ. 1, σ. 143-144. *Η λαϊκή δικαιοσύνη και η αυτοδιοίκηση στην Ελεύθερη Ελλάδα*, Εκδόσεις Μνήμη, Ντοκουμέντα του Ελληνικού προοδευτικού κινήματος, σ.13.

²⁸ «Η ιστορική Συνδιάσκεψη Αυτοδιοίκησης της Ρούμελης» ΑΠΟΦΑΣΗ. *Ρούμελη*, ΕΑΜ Στερεάς, φ. 2, 20-8-43. Σύμφωνα με τον Β. Γεωργίου *ΚΟΜΕΠ* τχ. 18, Οκτ. 43 παρευρέθηκαν 450 αντιπρόσωποι από 350 χωριά. Το σχέδιο είχε ετοιμάσει μια επιτροπή, την οποία είχε ορίσει η ΠΕΦΦΕ τον Ιούλιο του 1943. Κασρινός, ό.π., τχ. Ι, σ. 143-144.

²⁹ *Η λαϊκή δικαιοσύνη και η αυτοδιοίκηση στην Ελεύθερη Ελλάδα*, ό.π., σ.18. Το κείμενο υπάρχει και αλλού π.χ. Τσουπαρόπουλος Θανάσης, *Οι λαοκρατικοί θεσμοί της Εθνικής Αντίστασης*, Γλάρος 1989.

³⁰ Δεν ήταν νομικός. Υποστηρίζει ότι χρειάστηκε 2-3 μέρες για να τη συντάξει και στη συνέχεια την είδε ο Σεραφείμ Στρατάρχης (στέλεχος του ΚΚΕ, Διευθυντής του ΙΙ Πολιτικού Γραφείου του ΓΣ του ΕΛΑΣ) και ο Δεσποτόπουλος οι οποίοι συμφώνησαν. Γκικόπουλος Κ. «Η Λαϊκή Δικαιοσύνη και η Αυτοδιοίκηση 1941-44. Η Απόφαση υπ. αρ. 6 του ΚΓΣ των Εθνικών Ομάδων Ανταρτών» *Ιστορική Επιθεώρησης* τχ. 3, 1964, σ. 107-109.

³¹ Άρθρο 3. *Η λαϊκή δικαιοσύνη και η αυτοδιοίκηση στην Ελεύθερη Ελλάδα*, ό.π., σ. 7.

³² Σύμφωνα με τον Ζέπο, ό.π., σ. 8, 102 στις περιοχές του ΕΔΕΣ δεν εφαρμόστηκε η Απόφαση 6, ούτε γενικά η Λαϊκή Δικαιοσύνη. Λειτουργήσε όμως στις περιοχές της ΕΚΚΑ. Ο Κασρινός, ό.π., τχ. 1, σ. 145 συμφωνεί ότι εφαρμόστηκε στις περιοχές που δρούσε η ΕΚΚΑ (Δωρίδα, Παρνασσίδα), όχι όμως και στις εαμικές, γιατί συνέπεσαν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και μετά τέθηκαν σε εφαρμογή οι Διατάξεις του Γενικού Στρατηγείου. Ο Γκικόπουλος, ό.π., σ. 111, αντίθετα υποστηρίζει ότι εφαρμόστηκε. Πάντως το ΓΣ του ΕΛΑΣ εξέδωσε τη Διαταγή 712/17-8-43 και συνιστούσε την εφαρμογή της. Οι εκλογές στην Ήπειρο έγιναν με βάση την Απόφαση 6. *Η Φωνή της Ηπείρου*, ΚΚΕ, φ. 4, 10-10-43. Και στη Θεσσαλία αναφέρεται ότι έγιναν εκλογές με βάση της Απόφαση 6. Το γεγονός όμως μπορεί να αμφισβητηθεί, επειδή τον Αύγουστο του 1943 κυκλοφόρησε η Εγκύκλιος της Πανθεσσαλικής Επιτροπής. βλ. «Έκθεση λειτουργίας σχολής αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης» στο Τσουπαρόπουλος, ό.π., σ. 251-256.

Ο Κώδικας Στερεάς γραμμένος στη δημοτική και ριζοσπαστικότερος, αν και δεν ήταν επίσημο κείμενο, τυπώθηκε σε φυλλάδια, μοιράστηκε στα χωριά και εφαρμόστηκε στη Ρούμελη και τη ΒΔ Πελοπόννησο.³³ Τον ίδιο μήνα κυκλοφόρησε στη Θεσσαλία η Εγκύκλιος της Πανθεσσαλικής Επιτροπής.³⁴

Οι γυναίκες ψηφίζουν

Και ενώ πριν μερικούς μήνες δεν τολμούσαν να υποστηρίξουν ανοικτά ότι και οι γυναίκες έχουν το δικαίωμα να ψηφίζουν, τώρα το γεγονός τονίζεται ιδιαίτερα. Στην *Κομμουνιστική Επιθεώρηση* (ΚΟΜΕΠ) ο Βάσος Γεωργίου, θεωρεί ότι ο Κώδικας Στερεάς «καθιέρωσε τρεις σπουδαίες αρχές. Πρώτη [...] είνε η κατάργηση κάθε διάκρισης και διαφοράς ανάμεσα στον άντρα και στη γυναίκα». Μας πληροφορεί επίσης ότι ήδη έχουν εκλεγεί «πολλές γυναίκες και σε θέσεις προέδρων των οργάνων της αυτοδιοίκησης, γεγονός που ισοδυναμεί με αληθινή επανάσταση στο καθυστερημένο ελληνικό χωριό.»³⁵ Τα λόγια αυτά επαναλαμβάνονται και από κομματική εφημερίδα της Ρούμελης.³⁶ Στην ίδια εφημερίδα, το Φθινόπωρο του 1943, παραμονές των εκλογών, μια γυναίκα καλεί τις ομόφυλές της όχι μόνο να ψηφίσουν αλλά να εκθέσουν και υποψηφιότητα.

Στην επιχειρηματολογία της ενάντια στο «Τί δουλειά έχει η γυναίκα με την πολιτική;» περιλαμβάνεται η συμμετοχή της στην παραγωγή και «στο μεγάλο απελευθερωτικό αγώνα» καθώς και το παράδειγμα των γυναικών της Σοβιετικής Ένωσης που «απόδειξαν τη σωστότητα αυτού που είχε πει ο μεγάλος μας Λένιν: και η τελευταία μαγείρισσα μπορεί και πρέπει να μάθει να κυβερνάει τη χώρα μας».³⁷ Το Θεσσαλικό Γραφείο του ΚΚΕ διαθέτει πιο ατράνταχτα επιχειρήματα. Υπενθυμίζει ότι σε μερικά χωριά «χάρη στις γυναίκες κερδήθηκαν οι εκλογές των οργάνων αυτοδιοίκησης».³⁸

Όλες οι μαρτυρίες επιβεβαιώνουν ότι το Φθινόπωρο του 1943 ο θεσμός ήταν «κτήμα και συνείδησις του λαού» στη Ρούμελη, τη Θεσσαλία και τη Δ. Μακεδονία.³⁹ Σε έντυπο που εκδίδουν εαμίτισσες της Δ. Μακεδονίας περιγράφουν με παραστατικότητα τις σκέψεις, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες του χωριού Τρίκωμο πήραν για πρώτη φορά μέρος στις εκλογές που έγιναν την Κυριακή 10 Οκτωβρίου. Θεωρούν ότι η ψήφος τους έδωσε το δικαίωμα να «λογαριάζονται άνθρωποι». Δε θα τους λένε πια οι άντρες «Κοίτα συ να βράσεις καλά το φαγί κι αυτά δεν είναι για σας». Συνολικά ψήφισαν 92 γυναίκες αλλά «υπάρχουν κι άλλες τόσες που δεν ψήφισαν».⁴⁰ Την ίδια εποχή, στα Γρεβενά, στους 510 ψηφοφόρους οι 178 ήταν γυναίκες.⁴¹

³³ Ίσχυσε μέχρι το Δεκέμβριο του 1943. Ζέπος, ό.π., σ. 7-8, 32-33, 100-101. Μπέικος, ό.π., τόμ. ΙΙ, σ. 363. «Να εκλέξουμε τους καλύτερους του χωριού», *Οδηγητής*, ΚΚΕ Στερεάς, φ. 1,5-9-43.

³⁴ «Εκθεση λειτουργίας σχολής αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης» στο Τσουπαρόπουλος, ό.π., σ. 251-256

³⁵ ΚΟΜΕΠ, τχ. 18, Οκτ. 1943 σ. 403. Μπέικος, ό.π., τόμ. ΙΙ, σ. 365.

³⁶ «Η αυτοδιοίκηση που καταχτήθηκε απ' τους αγώνες του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ είναι ένα ξεκίνημα για τη λαοκρατία, [...] Η γυναίκα αποκαταστάθηκε στα φυσικά και ανθρώπινα δικαιώματά της. Ισότιμη με τον άντρα», *Οδηγητής*, ΚΚΕ Στερεάς, φ. 1,5-9-43.

³⁷ «Η Γυναίκα στην Αυτοδιοίκηση» *Οδηγητής*, ΚΚΕ Στερεάς, φ. 2,23-9-43.

³⁸ «Η μάχη της ποιότητας. Να κερδίσουμε τις γυναίκες!» *Λενινιστής*, Εσωτερικό Δελτίο του Θεσσαλικού Γραφείου του ΚΚΕ, φ. 3, Νοέμβ. 1943.

³⁹ Για τη Θεσσαλία βλ. Βραχνιάρης, ό.π., σ. 180. Τσουπαρόπουλος ό.π. Ο Καστρινός, ό.π., τχ. 1, σ. 141 αναφέρει ότι ο θεσμός της Λαϊκής Δικαιοσύνης εφαρμόστηκε αρχικά στη Ρούμελη και τη Θεσσαλία. Στην Πελοπόννησο γενικεύτηκε το 1944. Στην Ήπειρο και τη Μακεδονία έμεινε πίσω από άποψη γενικής εφαρμογής.

⁴⁰ «Σκίτσα από τις εκλογές. Η Γυναίκα Ψηφίζει» *Συναγωνίστρια*, Επιτροπή γυναικών ΕΑΜ Δ. Μακεδονίας, φ. 1,23-2-44.

⁴¹ «Εμπρός όλες για τις εκλογές» *Συναγωνίστρια*, Επιτροπή γυναικών ΕΑΜ Δ. Μακεδονίας, φ. 3,12-4-44.

Επιπλέον αναγνωρίζεται ότι «Ιδιαίτερο τόνο στη ζήτηση αυτό της αυτοδιοίκησης δίνει η συμμετοχή της γυναίκας».⁴²

Το κατοχυρωμένο δικαίωμα

Ανατέλλοντας το 1944, την 1η Ιανουαρίου, το ΓΣ του ΕΛΑΣ θέτει σε ισχύ τις «Διατάξεις για την Αυτοδιοίκηση και τη Λαϊκή Δικαιοσύνη».⁴³ Αν και δεν τροποποιούν τον Κώδικα Στερεάς σε βασικά σημεία για πρώτη φορά γίνεται διάκριση στην ηλικία του ψηφοφόρου (17 χρονών) και του υποψήφιου (20 χρονών).⁴⁴

Τις Διατάξεις συνοδεύει εγκύκλιος με οδηγίες του ΓΣ, όπου σημειώνεται ότι αποδίδουν μεγάλη σημασία στη «συμμετοχή των γυναικών στις εκλογές και στα διάφορα όργανα Αυτοδιοίκησης και Λαϊκής Δικαιοσύνης. Για να επιτύχουμε το βασικό μας σκοπό, για να καταστήσουμε τη γυναίκα πραγματικό σύντροφο της ζωής μας, με ίσα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, πρέπει να καλλιεργήσουμε την ενδόμυχη επιθυμία της για δράση, να δώσουμε ώθηση για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων της στη ζωή, να καταστήσουμε πραγματικότητα τα δικαιώματα που ίσαμε τώρα απέκτησε. Και αυτό το τελευταίο θα επιτύχουμε, αν όλες οι γυναίκες που έχουν δικαίωμα παίρνουν μέρος στις εκλογές σαν εκλογείς και εκλόγιμες. Στην Επιτροπή Κοινωνικής Πρόνοιας και Επισιτισμού και στη Σχολική Επιτροπή, νομίζουμε απαραίτητη τη συμμετοχή της γυναίκας. Καμιά προκατάληψη, καμιά σκουριασμένη ιδέα δεν πρέπει να μας σταματήσει στο έργο μας αυτό. Πρώτοι εμείς με το παράδειγμά της μάνας μας, της αδελφής μας, πρέπει να σπάσουμε την άδικη προκατάληψη που επικρατεί, δυστυχώς, σχετικά.»⁴⁵ Είναι φανερό ότι οι οδηγίες απευθύνονται προς τους άντρες και οριοθετούν τη σφαίρα δράσης των γυναικών.

Στις εκλογές που έγιναν στη Ρούμελη με βάση τις Διατάξεις τον Ιανουάριο του 1944 υπολογίζουν τις γυναίκες ψηφοφόρους «πάνω από 20-25%».⁴⁶ Συγκεκριμένα νούμερα δίνονται για τη Δ. Φθιώτιδα: σε 5.703 ψηφοφόρους, οι 1.121 ήταν γυναίκες.⁴⁷ Από τις ίδιες πηγές μαθαίνουμε ότι στο Μικρό και το Μεγάλο Χωριό, τη Λάσπη, τις Κορυσκάδες, τη Φουρνά και το Δημοτικό Συμβούλιο Καρπενησίου εκλέχτηκαν γυναίκες, ότι «Στο χωριό της Ευρυτανίας Δέρματι, απ' τα πιο καθυστερημένα χωριά, χτισμένο σε μια αετοράχη σαν αετοφωλιά, εκλέχτηκαν τρεις Επονίτισσες στην Αυτοδιοίκηση» ότι και στα επαρχιακά και νομαρχιακά συμβούλια μετέχουν γυναίκες. Σε επαρχιακή συνέλευση της Ευρυτανίας, από τους σαράντα προέδρους δήμων και κοινοτήτων, οι δύο είναι γυναίκες.⁴⁸ Τα αποτελέσματα κρίνονται θετικά. Πιστεύουν όμως ότι

⁴² «Αυτοδιοίκηση» Ανατολή, ΕΑΜ Γρεβενών, φ. 1. Γεν 44.

⁴³ Εγκρίθηκαν την 1-12-43 από το ΓΣ του ΕΛΑΣ και τέθηκαν σε ισχύ από 1-1-44 με τη Διαταγή υπ. αριθμ. 2929. 'Ισχυσαν μέχρι τον Αύγουστο του 1944. Ζέπος, ό.π., σ. 12, Καστρινός, ό.π., τχ. 1, σ. 143-144, τχ. 2, σ. 98. Συντάκτης των Διατάξεων είναι ο Καστρινός. Ο ίδιος σημειώνει ότι στις αρχές Οκτωβρίου 1943 δημιουργήθηκε μια επιτροπή που αποτελείτο από τον ίδιο και από δύο δικηγόρους από τα Τρίκαλα, τον Ι. Καρρά και τον Αθαν. Τραγανίτη. Επειδή ο Καρράς αποχώρησε και υπήρχαν διαφωνίες ανάμεσα στον ίδιο και στον Τραγανίτη, μήθε στην επιτροπή ο Δεσποτόπουλος. Καστρινός, ό.π., τχ. 1, σ. 147.

⁴⁴ «Δικαίωμα να εκλέγονται έχουν όλοι οι Έλληνες κάτοικοι (άντρες, γυναίκες, κληρικοί και στρατιωτικοί, έστω και σ' ενέργεια), που έχουν συμπληρώσει τα 17 χρόνια τους, αλλά να εκλέγονται πρέπει να έχουν συμπληρωμένα τα 20 χρόνια τους». *Η λαϊκή δικαιοσύνη και η αυτοδιοίκηση στην Ελεύθερη Ελλάδα*, ό.π., σ. 41.

⁴⁵ Διεύθυνση Δικαστικού Αριθ. Πρωτ. 1230. Σ.Δ. Γεν. Στρατηγείου 23-2-44. Καστρινός, ό.π., τχ. 2, σ. 102.

⁴⁶ *Οδηγητής*, ΚΚΕ Στερεάς, φ. 11,19-2-44.

⁴⁷ *Οδηγητής*, ΚΚΕ Στερεάς, φ. 11,19-2-44. Στην ΚΟΜΕΠ, τχ. 25, Απρίλ. 44 σ. 587 τα νούμερα στρογγυλεύονται: 1.200 γυναίκες σε 5.500 ψηφοφόρους.

⁴⁸ «Η Αυτοδιοίκηση στην Ελεύθερη Ελλάδα» ΚΟΜΕΠ, τχ. 25, Απρίλ. 44, σ. 583-585.

«πρέπει ακόμα πιο δραστήρια να μετέχουν οι γυναίκες στην κοινωνικοπολιτική ζωή και στον Εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα».⁴⁹

Τον Φεβρουάριο του 1944 στις εκλογές στο Πήλιο πήραν μέρος «όλοι οι ψηφοφόροι άνδρες καθώς το πλείστον των ψηφοφόρων γυναικών».⁵⁰ Πιο συγκεκριμένα στην Πορταριά «Ψήφισαν περί τους 300 και πολλές γυναίκες».⁵¹ Δημοσιεύεται επίσης η είδηση ότι σε πολλά χωριά του Πηλίου εκλέχτηκαν γυναίκες στα Κοινοτικά Συμβούλια και στις Επιτροπές.⁵² Στην περιοχή της Πόρτας οι εκλογές έγιναν τον Απρίλιο. Και ενώ «ως τώρα σε καμιά Επιτροπή δεν αντιπροσωπευόταν το γυναικείο φύλλο» στις νέες εκλογές αντιπροσωπεύτηκε «και η γυναικεία οργάνωση».⁵³ Στα Γρεβενά, επειδή έγιναν δήμος, προκηρύχτηκαν εκλογές για τις 19-3-44. Σε σύγκριση με τις προηγούμενες οι γυναικείοι ψήφοι σχεδόν τριπλασιάστηκαν. «Αυτό δείχνει πόση πρόοδο παρουσίασε η οργάνωση των γυναικών».⁵⁴ Ωστόσο καμιά γυναίκα δε μετέχει στο εντεκαμελές Δημοτικό Συμβούλιο.⁵⁵

Από μεταγενέστερες πηγές, όπου δεν αναφέρεται όμως συγκεκριμένα η ημερομηνία των εκλογών, γνωρίζουμε αρκετά ονόματα γυναικών μελών κοινοτικών ή δημοτικών συμβουλίων αλλά και λαϊκών δικαστών.⁵⁶ Διαθέτουμε και άλλα, ακόμα πιο ασαφή στοιχεία, όπου αναφέρεται η περιοχή και ο αριθμός των εκλεγμένων γυναικών, όχι όμως και τα ονόματά τους.⁵⁷ Αν τολμούσαμε, με βάσει τα υπάρχοντα στοιχεία, να ριψοκινδυνεύσουμε ένα συμπέρασμα θα

⁴⁹ *Οδηγητής*, ΚΚΕ Στερεάς, φ. 11,19-2-44.

⁵⁰ Έγιναν με βάσει τις Διατάξεις. Είχαν προκηρυχθεί τον Σεπτέμβριο αλλά είχαν αναβληθεί. Βλ. «Εκλογές στο Πήλιο» *ΕΑΜ*, Μαγνησία, φ. 36,25-2-44.

⁵¹ Στο Κατηγόρι επί 391 ψηφοφόρων ψήφισαν οι 375. «Εκλογές στα χωριά» *ΕΑΜ*, Μαγνησία, φ. 37,4-3-44.

⁵² «Εκλέχτηκαν και γυναίκες» *ΕΑΜ*, Μαγνησία, φ. 38,14-3-44.

⁵³ «Απ' όσα μας γράφουν. Οι εκλογές λαϊκών Επιτροπών. Πόρτα (του ανταποκριτή μας)» *Λαοκρατία*, ΕΑΜ Τρικάλων, φ. 28,5-5-44.

⁵⁴ Ψήφισαν 1168 από τους οποίους 478 γυναίκες. «Εμπρός όλες για τις εκλογές» *Συναγωνίστρια*, Επιτροπή γυναικών ΕΑΜ Δ. Μακεδονίας, φ. 3,12-4-44.

⁵⁵ Ελευθερία Τόλιου «Η αυτοδιοίκηση έγινε κτήμα του λαού» *Ελεύθερη Μακεδονία*, ΕΑΜ Δ. Μακεδονίας, φ. 8,1-5-44.

⁵⁶ Η Ειρήνη Στρατική στο *Γυναίκες στην Αντίσταση*, Έκδοση της κίνησης «Η Γυναίκα στην Αντίσταση» Αθήνα 1982, 2η έκδοση σ. 37 αναφέρει ότι οι πρώτες γυναίκες που εκλέχτηκαν στην Τοπική Αυτοδιοίκηση ήταν η Κούλα Ανανία, που δούλεψε στην Αυτοδιοίκηση του Καρπενησιού και η Βασιλική Βράχα, που ήταν κοινοτική σύμβουλος στα Ψανιά. Ως πρόεδρος της κοινότητας Ψιανών αναφέρεται η Βασιλική Φολίδα. Λάδης, Φώντας *Η Πρώτη* 6-6-88. Η Ελένη Κούνου από το Μετόχι είχε εκλεγεί στην τοπική αυτοδιοίκηση. Κολιού Νίτα *Άγνωστες πτυχές Κατοχής και Αντίστασης 1941-44. Ιστορική έρευνα για το Νομό Μαγνησίας*, Βόλος 1985, τόμ. ΙΙ, σ. 1037. Στο Κοινοτικό Συμβούλιο Ελευθερούπολης η Ελένη Βαρέζη μετείχε στην Επιτροπή Πρόνοιας. *Νίκη*, ΕΑΜ, Ανατ. Μακεδονία-Θράκη, φ. 22,2-11-44. Στην περιοχή της Καρδίτσας είχαν εκλεγεί έξι γυναίκες στην Αυτοδιοίκηση και εννέα στα λαϊκά δικαστήρια. *Α' Πανελλαδικό Συνέδριο Γυναικών*, σ. 91-93. Γνωρίζουμε τα ονόματα των γυναικών που υπηρέτησαν στα λαϊκά δικαστήρια του Αλμυρού, της Δαουτζάς, της Ευξεινούπολης, της Αγχιάλου. Βλ. *Αρχείο Ρόζας Ιμβριώτη*, ΟΓΕ, Ερωτηματολόγιο: Σύλλογος Αλμυρού. Για της Σούρπης. Κολιού, ό.π., τόμ. ΙΙ, σ. 909.

⁵⁷ Στην περιοχή του Βόλου οι γυναίκες πήραν μέρος στα κοινοτικά συμβούλια και στην Πρόνοια, αλλά δεν είχαν γυναίκες λαϊκούς δικαστές. *Αρχείο Ρόζας Ιμβριώτη*, ΟΓΕ, Ερωτηματολόγιο. Στην Περιφέρεια Ελασσόνας μετείχαν στην Αυτοδιοίκηση 70 και στην Περιφέρεια Αγιάς 12 γυναίκες. Συμμετοχή των γυναικών στην Αυτοδιοίκηση, στο ίδιο. Η Αγγελή Ρουσοπούλου αναφέρει ότι στο Βελεστίνο πρόεδρος στην κοινότητα ήταν μια γυναίκα. *Α' Πανελλαδικό Συνέδριο Γυναικών*, σ. 117. Αναφέρεται ότι 4-5 γυναίκες -χωρίς ονόματα- στην περιοχή Αγρινίου ήταν μέλη Λαϊκών Δικαστηρίων, στο ίδιο, σ. 46. Και στην Πελοπόννησο υπήρξε γυναίκα πρόεδρος σε λαϊκό δικαστήριο. Παπαστεριόπουλος Ηλίας *Ο Μωρής στα όπλα*, Εκδόσεις Έρευνα και Κριτική της Νεοελληνικής Ιστορίας, Αθήνα 1975, σ. 310. Και στη Μακεδονία «Γυναίκες σε χωριά της ελεύθερης Ελλάδας είναι μέλη σε Κοινοτικά Συμβούλια, λαϊκές επιτροπές και λαϊκά δικαστήρια και με μεγάλη σοβαρότητα και κατανόηση εκτελούν τις υπηρεσίες τους αυτές». «Η Γυναίκα και το ΕΑΜ» *Συναγωνίστρια*, Επιτροπή γυναικών ΕΑΜ Δ. Μακεδονίας, φ. 1,23-2-44. «Στο Νομό μας [Κιλκίς] 2 γυναίκες μήκανε στο Επαρχιακό Συμβούλιο Κιλκίς και 1 στην Επαρχία Παιονίας». Στην ελεύθερη Καβάλα στο Νομαρχιακό και στο Δημοτικό Συμβούλιο δεν εκλέχτηκε καμιά γυναίκα. *Λαϊκή Φωνή*, ΚΚΕ Μακεδονίας, φ. 53,14-10-44.

λέγαμε ότι στα μικρά χωριά και όχι στις πόλεις -σε αντίθεση με ότι θα περίμενε κανείς- έχουν εκλεγεί οι περισσότερες γυναίκες.

Οι γενικές εκλογές

Την Άνοιξη του 1944, το εαμικό αντιστασιακό κίνημα αποκτά κεντρική πολιτική έκφραση. Η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ) αρχικά εγκρίνει και διατηρεί σε ισχύ τις Διατάξεις του ΓΣ του ΕΛΑΣ.⁵⁸ Αργότερα όμως, τον Αύγουστο, αποχωρίζει την Αυτοδιοίκηση από τη Λαϊκή Δικαιοσύνη, προβλέπει χωριστές εκλογές και ανεβάζει τα όρια ηλικίας τόσο για τους ψηφοφόρους όσο και για τους υποψήφιους.⁵⁹ Οι «λαογέννητοι θεσμοί» όλο και περισσότερο εξαρτώνται από την κεντρική εξουσία.

Τον Απρίλιο του 1944 η ΠΕΕΑ προκηρύσσει γενικές εκλογές για αντιπροσώπους - εκλέκτορες, οι οποίοι θα αναδείξουν τα μέλη του Εθνικού Συμβουλίου. Οι ψηφοφόροι πρέπει να είναι 18 ετών και των υποψήφιοι 21.⁶⁰ Στην αιτιολογική έκθεση, που συνοδεύει την Πράξη 6, ο Γραμματέας των Εσωτερικών Γ. Σιάντος τονίζει ότι «Με την Πράξη που εισηγούμαστε δίνουμε και στις γυναίκες το δικαίωμα να εκλέξουν και να εκλεγούν μέλη του Εθνικού Συμβουλίου. Καταργούμε έτσι τις αναχρονιστικές αντιλήψεις που επικρατούσαν ως τώρα στην Ελλάδα [...] οι γυναίκες της Ελλάδας πήραν κατά τρόπο τόσο ενεργό μέρος στον αγώνα εναντίον του φασισμού, ώστε κέρδισαν μονάχες το δικαίωμα να έχουν γνώμη και να διαχειρίζονται τα κοινά.»⁶¹ Δεν είναι βέβαια το μοναδικό κείμενο όπου η ισοτιμία και το δικαίωμα της ψήφου παρέχεται ως αντιστάθμισμα ή αναγνώριση της συμμετοχής και της προσφοράς των γυναικών στον αγώνα.⁶²

Ο αριθμός των ψηφοφόρων, παρά τις επιμέρους διαφορές που παρουσιάζουν οι πηγές, συγκριτικά με τις εκλογές του 1936 είναι μεγαλύτερος και αυτό οφείλεται στη συμμετοχή των γυναικών.⁶³ Ο Γραμματέας των Εσωτερικών παραδέχεται ότι «ήταν πολύ μεγάλη» και αναφέρει

---

⁵⁸ Πράξη 4, αρθ. 1, 13-4-44. Π.Ε.Ε.Α. *Επίσημα Κείμενα. Πράξεις και Αποφάσεις*, Εκδόσεις Μνήμη. Αθήνα [1975]. Μέρος πρώτο. σ. 11.

⁵⁹ Με την Πράξη 4 και 12 η ΠΕΕΑ προσπαθεί να διαχωρίσει τη ΛΔ από την Αυτοδιοίκηση. Ζέπος, ό.π., σ. 32. Οριστικά αποχωρίζεται τον Αύγουστο του 1944, με την Πράξη 55 «Κώδικας Τοπικής Αυτοδιοίκησης» όπου προβλέπονται χωριστές εκλογές. Στο άρθ. 41 ορίζεται η ηλικία του ψηφοφόρου στα 18 και του υποψήφιου στα 21. Σύμφωνα με την Πράξη 57 «Κώδικας Λαϊκής Δικαιοσύνης» οι μεν ψηφοφόροι πρέπει να έχουν ηλικία 18 χρονών, οι δε υποψήφιοι δικαστές 25. Κασρινός, ό.π., τχ. 3, σ. 127. Ζέπος, ό.π., σ. 27. Οι τελευταίες κατοχικές εκλογές είχαν οριστεί να γίνουν το τελευταίο δεκαήμερο του Οκτωβρίου 1944. *Ελευθερία*, ΕΑΜ Μακεδονίας, φ. 32,6-9-44. Με εντολή όμως της ΠΕΕΑ αναβλήθηκαν. *Ρήγας*, ΕΑΜ Γιαννιτών, φ. 5,26-10-44, *Ελευθερία*, ΕΑΜ Μακεδονίας, φ. 37,22-10-44. Η Πράξη 57 ίσχυσε για λίγο. Με την εγκύκλιο του Υπ. Δικαιοσύνης 58422/1-12-44 καταργήθηκε ο θεσμός της ΛΔ. Ζέπος, ό.π., σ. 100-101. Μπέικος, ό.π., τόμ. II, σ. 37.

⁶⁰ Η ΠΕΕΑ με την Πράξη 6/13-3-1944 καθορίζει τον τρόπο εκλογής και με την Πράξη 7/14-3-1944 την ημέρα, το χρόνο και τον τόπο σύγκλησης του ΕΣ. Π.Ε.Ε.Α. *Επίσημα Κείμενα*, ό.π., σ. 13-15.

⁶¹ Στο ίδιο, σ. 13.

⁶² «Απλά κι ηρωικά, σαν πάντα, έκανε το χρέος της και πήρε μόνη της την ισοτιμία με τον άνδρα στον αγώνα». «Ο αγώνας της Γυναίκας» *Μαχητής*, ΕΑΜ Ηλείας, φ. 15,13-9-44. «Οι γυναίκες Εθνοσύμβουλοι [...] στέλνουν θερμό χαιρετιστήριο γράμμα στις ακατάβλητες Ελληνίδες που δίνουν αίμα και θυσίες για τη λευτεριά και τη λαοκρατία. Ο χαιρετισμός αυτός μαζί με την απόφαση της ΠΕΕΑ για την κοινωνική και οικονομική εξίσωση των γυναικών δείχνει ότι αναγνωρίστηκε πανηγυρικά η ολόπλευρη συμμετοχή της σ' όλους τους τομείς της εθνικοαπελευθερωτικής δράσης, αλλά και της κοινωνικής και πολιτικής ζωής». «Η Γυναίκα στον Αγώνα» *Ελεύθερη Αχαΐα*, 15-8-44 κ.α.

⁶³ Στις εκλογές της 26-1-36 είχαν ψηφίσει 1.278.085 *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, σ. 374. Ο Γ. Σιάντος στην εισήγησή του προς το Εθνικό Συμβούλιο αναφέρει ότι «το λιγότερο ψήφισαν 1.500.000 ως 1.800.000, χωρίς να λογαριάζουμε την Κρήτη και την Ανατολική Μακεδονία και Θράκη». Βλ. *Εθνικό Συμβούλιο. Περιληπτικά Πρακτικά εργασιών της πρώτης συνόδου του*, Έκδοση: Κοινότητα Κορυθαλάδων Ευρυτανίας σ. 122.

ως παράδειγμα τη Σιάσιστα όπου ψήφισαν περισσότερες γυναίκες παρά άντρες, τόσο στην ελεύθερη όσο και στην κατεχόμενη περιοχή.⁶⁴

Οι γυναίκες Εθνοσύμβουλοι

Στο Εθνικό Συμβούλιο, το «μοναδικό στην ιστορία της Ελλάδας αυτό αντιπροσωπευτικό Σώμα του λαού» όπως χαρακτηρίζεται⁶⁵ οι γυναίκες είναι πέντε, αποτελούν δηλ. περίπου το 3%.⁶⁶ Δύο εκλέχτηκαν στην Αθήνα: Η Μαρία Δεσύπρη-Σβώλου και η Καίτη Νισυρίου-Ζεύγου. Η πρώτη καταγράφεται στο ψηφοδέλτιο ως «κοινωνιολόγος» η δεύτερη ως «Παιδαγωγός, Αντιπρόσωπος Γυναικείων Οργανώσεων». Και η Χρύσα Χατζηβασιλείου όμως Εθνοσύμβουλος Πειραιά, μέλος του Πολιτικού Γραφείου του ΚΚΕ φέρεται ως «Εκπρόσωπος των γυναικείων Οργανώσεων».⁶⁷ Οι άλλες δύο είναι η Μάχη Μαυροειδή από την Καλαμάτα και η Φωτεινή Φιλιππίδη από τη Λάρισα. Τις εργασίες του Εθνικού Συμβουλίου παρακολούθησαν μόνο οι τρεις.

Η Καίτη Νισυρίου- Ζεύγου, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής (ΚΕ) του ΚΚΕ και της Επιτροπής Πόλης (ΕΠ) της Αθήνας, δεν πήγε στις Κορυσκάδες. Δεν της επέτρεψε ο γραμματέας της ΕΠ με το αιτιολογικό ότι «Εδώ στην Αθήνα καιγόμαστε, κρατάς τόση δουλειά πως θα την παρατήσεις και θα φύγεις!». Η ίδια πιστεύει ότι ο πραγματικός λόγος της άρνησης του ήταν το γεγονός ότι η πρόσκληση δεν ήρθε ιεραρχικά, αλλά μέσω του συνδέσμου του άντρα της, που βρισκόταν ήδη στο Βουνό.⁶⁸ Η Εθνοσύμβουλος Μεσσηνίας, Μάχη Μαυροειδή, δεν μπόρεσε να πάει, γιατί είχε άρρωστο το παιδί της, που μετά από λίγο καιρό πέθανε.⁶⁹ Στην περίπτωση της επιλογής ανάμεσα στη φροντίδα για το παιδί και την άσκηση της πολιτικής, καμιά άλλη απάντηση δε θα μπορούσε να δοθεί εκείνη την εποχή. Όσον αφορά όμως την περίπτωση της Ζεύγου το γεγονός ότι δε θεωρείται εξ αρχής δεδομένη η συμμετοχή της στο Εθνικό Συμβούλιο σηματοδοτεί μια συγκεκριμένη αντίληψη.

Η ψήφος και οι γυναίκες

Στις προφορικές τους μαρτυρίες κάποιες από τις γυναίκες της αντίστασης δε θυμούνται να ψήφισαν, άλλες θυμούνται ότι ψήφισαν αλλά δε θυμούνται με ποιόν τρόπο. Εξάιρεση αποτελούν όσες έζησαν σε περιοχές όπου το γεγονός πήρε πανηγυρική έκφραση. Τα νεαρά κορίτσια δεν ήξεραν ότι ως γυναίκες δεν ψηφίζουν. Η πλειοψηφία φαίνεται ότι το αντιμετώπισε ως ένα καθήκον ανάμεσα στα άλλα που τους ανέθετε η οργάνωση και όχι από τα σπουδαιότερα. Μέσα στον καθημερινό αγώνα που περιείχε ένταση και κινδύνους η ψήφος ήταν μια στιγμή. Οι γυναίκες που έζησαν στην παρανομία, ταξίδεψαν μόνες τους νύχτα μέσα στα βουνά, πήραν μέρος σε μάχες κλπ έχουν πολύ περισσότερα να θυμούνται.

Υπάρχει και κάτι άλλο. Έχοντας μάθει να λειτουργούν μέσα σε ομάδες, όπως η οικογένεια, όπου η προσωπική επιθυμία ή το συμφέρον έμπαιναν σε δεύτερη μοίρα, αποδέχτηκαν εύκολα τις προτεραιότητες που έθετε η οργάνωση και την υποταγή της ατομικής τους υπόστασης στο

⁶⁴ Στην ελεύθερη περιοχή της Σιάτιστας σε 30.000 κατοίκους, με 14.000 ψηφοφόρους ψήφισαν 12.392: γυναίκες 6.737, άντρες 5.655. Στην κατεχόμενη περιοχή: σε 6.000 κατοίκους με 3.000 ψηφοφόρους, ψήφισαν 2516: γυναίκες 1277 και άντρες 1239. Στο ίδιο, σ. 123

⁶⁵ Κ. Καραγιώργης «Επίδαυρος 1821- Κορυσκάδες 1944» ΚΟΜΕΠ, τχ. 27-28, σ. 605.

⁶⁶ Ο αριθμός των Εθνοσυμβούλων παρουσιάζει διαφορές στις πηγές: Ο Σιάντος *Εθνικό Συμβούλιο*, ό.π., σ. 122 μιλάει για 206, παρόντες 176. Στις σ. 119-205 όπου αναγράφονται 206 ονόματα λείπει το όνομα της Μάχης Μαυροειδή. Ο Καραγιώργης στην ΚΟΜΕΠ ό.π. σ. 607 μιλάει για 207 Εθνοσύμβουλους. Στην *Ιστορία της Αντίστασης 1940-45*, Εκδόσεις Αυλός τόμ. 3ος, σ. 1194-5 περιέχονται 193 ονόματα.

⁶⁷ *Απελευθερωτής*, ΚΕ του ΕΑΜ, Αθήνα, φ. 32,19-4-44.

⁶⁸ Ζεύγου, Καίτη, *Με το Γιάννη Ζέβγο στο επαναστατικό κίνημα*, Εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα 1980, σ. 279.

⁶⁹ Μαρτυρία Τίτσα Στυλιανέα.

γενικότερο «καλό». Ψηφίσαν λοιπόν ως μέλη της οργάνωσης. Αυτό δε σημαίνει ότι δεν ήθελαν να ψηφίσουν ή ότι δεν κατανοούσαν ότι με το δικαίωμα της ψήφου κατοχυρώνονταν και η θέση τους στην πολιτική αρένα, αλλά ότι στην πράξη είχαν κατακτήσει πολύ περισσότερα.

Ωστόσο κάποιες γυναίκες από την Αθήνα που ανέβηκαν στο Βουνό και είχαν πάρει μέρος στον αγώνα για την κατάκτηση της ψήφου ή είχαν κάποια σχέση με τις φεμινίστριες του μεσοπολέμου έφεραν μαζί τους και μια άλλη αντίληψη, η οποία όμως δεν απέχει και πολύ από τη γενικότερη «γραμμή» για τη θέση της γυναίκας στο καθεστώς της λαοκρατίας. Αυτές θα γράψουν, θα μιλήσουν και θα διαφωτίσουν τις αγωνίστριες, κάπως διαφορετικά.

«Δεν είναι καλύτερα ο λαός μόνος του να κρίνει πώς θέλει να κυβερνηθεί και να ορίσει μόνος του αυτούς που θα τον διοικήσουν;[...] Και ποιος είναι ο λαός; Δεν είμαστε όλοι, άντρες και γυναίκες που κατοικούμε σ' ένα χωριό, σ' όλη την Ελλάδα; Και δεν πρέπει να ρωτηθούμε όλοι; Μπορεί ο μισός λαός, οι άντρες μονάχα, να ρωτιούνται και να παίρνουν μέρος στη διοίκηση; Κι εμείς ο άλλος μισός, οι γυναίκες, να μη ρωτιόμαστε και να μην παίρνουμε μέρος; Και βέβαια δεν μπορεί».⁷⁰

Η Μαρία Σβώλου, παλιά φεμινίστρια, μιλώντας στο Εθνικό Συμβούλιο για την ισονομία της γυναίκας θα πει: «Δεν το ζητάμε σαν έπαθλο για τους αγώνες της. Το ζητάμε εν ονόματι του μισού πληθυσμού της χώρας». Και ακόμα πιο δεικτικά: «Θα μας συγχωρήσετε εξάλλου να μη θελήσομε να αρκεστούμε πια στο ρόλο του άγνωστου στρατιώτη που ύστερα απ' τις θυσίες του μπροστά σ' ένα κακότεχνο ως επί το πολύ μνημείο του αραδιάζουν κάθε χρόνο μερικά πανηγυρικά. Ο σημερινός αγώνας των γυναικών της Ελλάδας τους δίνει όλο το δικαίωμα να ζητήσουν να εργασθούν στη ζωή. Αφού μονάχες πήραν το δικαίωμα να εξισωθούν μπρος στο θάνατο».⁷¹

Τέλος -για την Ιστορία- αφού στη διάρκεια του εμφύλιου θα διαλύσουν τις οργανώσεις που μετείχαν οι γυναίκες της αντίστασης, το 1952 θα ψηφιστεί το νομοσχέδιο στη Βουλή και στις βουλευτικές εκλογές του 1956 θα ψηφίσουν για πρώτη φορά οι γυναίκες όλης της Ελλάδας.

---

⁷⁰ «Αυτοδιοίκηση» *Συναγωνίστρια*, Επιτροπή γυναικών ΕΑΜ Δ. Μακεδονίας, φ. 3,12-4-44.

⁷¹ «Η Γυναίκα στη Λαοκρατία», *Ρήγας*, ΕΑΜ Θεσσαλίας, φ. 39,9-7-44.